

Mahpus Hakları, Tarihsel Gelişimi ve Ülkemizdeki Durum

Av. Metin TARHAN

ÖZGÜRCE Dergisi, S 2, Ağustos 2026

<https://ozgurcedergi.com/?p=412>

Bu makalede ceza infaz uygulamalarından hareketle ülkemizdeki infaz sistemi irdelenmiş, mevzuat hükümleri doğrultusunda mahpus hakları ve hak ihlallerinde başvuru mercileri ile başvuru yöntemleri incelenmiştir.

Mahpus hakları, özgürlüklerinden yoksun bırakılan hükümlü ve tutuklu bireylerin, bu yoksunluk dışında, sahip oldukları insan hakları temelli haklardır. Mahpusların yaşam, sağlık, adil yargılanma, kötü muameleden korunma, iletişim, avukatla görüşme ve infaz süreçlerinde ayrımcılığa uğramama gibi hakları ulusal ve uluslararası hukuksal düzenlemelerle güvence altına alınmıştır. Bu uğurda devletler mahpus haklarına yönelik çok yönlü tedbirler geliştirmekte, denetim mekanizmaları oluşturmaktadırlar.

Suç, suçluluk ve ceza tarihi boyunca toplumların gündeminde yer almış ve yer almaya devam etmektedir. Toplumdan topluma suç, suçlu ve cezaya yaklaşım farklılık oluşturmaktadır. Bu bağlamda, artan suç sayısı karşısında bazı toplumlar daha ağır ceza yaptırımları almaya yönelirlerken, bazı toplumlar ise bu klasik ceza anlayışının yararlı olmayacağı düşüncesiyle yeni önlemlere başvurmaktadırlar. Bu iki yönelim dışında, ceza infaz uygulaması içerisinde nitelikli çalışma ve uygulamalar yapılarak gelecekte daha az suç işlenen bir sürecin mümkün olabileceği de değerlendirilmektedir. Ülkemiz bu ara sistemi başarılı bir şekilde uygulamaktadır.

Mahkeme kararı ile özgürlük hakkı elinden alınan mahpuslar, ceza infaz kurumlarında işledikleri suça ilişkin farkındalık ve sorumluluk sahibi bir birey olarak yeniden suç işlemekten uzak kalmaya odaklanan bir gelecek için hazırlanmaktadır. Bu bağlamda, ceza infaz alanlarının insani ihtiyaçları eksiksiz karşılamının ötesinde eğitim, iyileştirme, meslek kazandırma, üretim, kültürel donanım, psikolojik destek sağlama alanları da olmalıdır. Bu yönüyle, ceza infaz kurumlarının çok yönlü kapasite ve donanıma, nitelikli insan kaynağına kavuşturulması gerekmektedir. Hiç kuşkusuz bu ekonomik bütçe gerektirir. Ceza infaz sisteminden beklenen maksimum fayda iradesi bütçe büyüklüğünü de ortaya çıkarır. Ceza infaz kurumlarının kapasitesi ve nitelikli personeli yüksek seviyede olmalıdır. Mahpusu suça iten nedenlerin doğru yöntemlerle tespit edilerek, zamana uygun infaz anlayışı doğrultusunda mahpusa eğitim, iyileştirme, üretim ve sosyal gelişim faaliyetlerine katılım olanağı sağlanması, suç ve suçluluk oranlarının azaltılmasına katkı sunacaktır.

Ülkemizde reform niteliğindeki yapısal dönüşüm, ulusal ve uluslararası düzeyde ilgiyle izlenmektedir. Zamanı yakalayan infaz hizmetleri anlayışı içerisinde; farklı kadrolarda istihdam edilen nitelikli personel sayısı, personel eğitimine tahsis edilen teknolojik

donanıma sahip fiziksel mekanlar, personel eğitim modeli, yetkinliği, sürekli geliştirilen eğitici kapasitesi eğitim programlarının kapsamı ve içerik olarak zenginliği dikkate alındığında mahpusların ıslah başarısını artırmaktadır.

Tarihi boyunca ceza infaz sitemimiz yakınmalara, eleştirilere sahne olmuştur. İnfaz sistemimizde 2000'li yıllardan itibaren gerçekleştirilen ve günümüzde ceza infaz siteminden beklenen maksimum fayda amacı doğrultusunda devam eden çalışmalar yakınma ve eleştirileri asgariye indirmiştir. Yakın zamanda hayata geçirilen reform niteliğindeki çalışmalar eşzamanlı olarak infaz sisteminde yer alan insan kaynağı eğitimini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Personel eğitim merkezlerinin faaliyete geçmesi, eğitici kapasitenin genişletilmesi, eğitimin içeriği, uzaktan eğitim teknolojilerinin kullanımıyla personel yetkinliği düzenli olarak geliştirilmektedir. Bu durum, ıslah çalışmalarının başarısını artırmaktadır.

Ülkemizde ceza infaz sistemi, insan haklarının tarihi gelişim ve değişim sürecine paralellik göstermiştir. Hukuksal düzenlemeler, ceza evlerinin donanımı, personel eğitimi, eğitim ve meslek kazandırma (iş yurtları) ve birçok alanda çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır:

Ceza infaz sistemimizin mevzuat bakımından eksiği bulunmamaktadır. Pek doğaldır ki ihtiyaç alanlarının çeşitliği ve dinamikliği nedeniyle, mevzuatın sürekli geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Aşağıda da ifade edileceği gibi, insan hakları temelli bir anlayışla cezaevlerimizin donanımlı hale gelmesi, eksikliklerin giderilmesi sağlanılmıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte suçların çeşitlenerek artışı karşısında dönem dönem cezaevlerinde yoğunluktan kaynaklanan yakınmaların da giderilmesi, benimsenen ve beklenen ceza infaz sistemini güçlendirecektir.

Personel eğitimi yönünden, ceza infazıyla ilgili olarak yaklaşık 40 yakın farklı kadrolarda 100.000 dolayında personel görev yapmaktadır. Bu personelin eğitimi, infaz siteminden beklenen fayda açısından çok önem arz etmektedir. Mahpuslarla doğrudan temas eden, ceza infaz kurumunun sürekli şekilde işler halde çalışmasını sağlayan infaz ve koruma memurları ile başmemurlar güvenlik ve gözetim servisi personeli olarak tanımlanmaktadır. İnfaz ve koruma memurlarının görev, yetki ve sorumluluklarının temel olarak güvenlik, düzen ve disiplinin sağlanması olmasının yanı sıra topluma kazandırma çalışmalarına katkı sağlamak hususunda yeterlilikleri mevcut ise iyileştirme çalışmalarında ve kurslarda da görevlendirilebilecekleri mevzuatta belirtilmiştir. Güvenlik ve gözetim servisi personelinin hükümlülerin iyileştirilmesi, eğitimi ve topluma yeniden entegrasyonu süreçlerine ilişkin temel bir mesleki farkındalık ve görev bilinci içerisinde olmalarına kaynaklık eder nitelikte olduğunu değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte, yukarıda da değinildiği üzere ceza infaz kurumlarında ıslah sürecinin başarı ile yerine getirilmesinde esas sorumluluk uzman personel olarak da nitelendirilen öğretmen, psikolog, sosyal hizmet uzmanlarına aittir. Öğretmenin sorumluluğundaki eğitim ve öğretim servisinde görevli personel, mahpusun eğitim eksikliklerinin giderilmesini amaçlayan faaliyetler yürütmekle görevlidirler. Ceza infaz kurumunda bulunan

mahpusların gerekli kriterleri yerine getirmeleri koşuluyla okuma yazma eğitiminden yükseköğrenim düzeyine her eğitim seviyesinde örgün ya da yaygın eğitim programlarına katılımları mümkündür. Kurumda yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yanı sıra, sürekli yayınlara erişim, sosyal ve kültürel etkinliklerin düzenlenmesi, kütüphane çalışmaları ve manevi rehberlik hizmetlerinin yürütülmesi de bu servisin sorumluluğundadır.

İş yurtları uygulaması ile atölye şefinin sorumluluğundaki iş yurtlarında mahpusların kendilerine sunulan mesleki eğitim programlarını tamamlayarak meslek öğrenmeleri ve ceza infaz kurumları bünyesinde mevcut iş yurtlarının üretim faaliyetlerinde çalışarak düzenli gelir elde etmeleri de mümkündür. Bu uygulama mahpusun, meslek ve sanatlarını koruyup geliştirmelerini sağlamayı da amaçlamaktadır.

Psiko-sosyal destek kapsamında, mahpusların psiko-sosyal desteğe ihtiyaç duyduklarında kurumda görev yapmakta olan psikolog ya da sosyal hizmet uzmanlarından destek almaları mümkündür. Psiko-sosyal yardım servisi; hükümlülerin ruh ve beden sağlığı ve bütünlüğüne ilişkin koruyucu ve geliştirici programları araştıran, uygulayan ve gerektiğinde tedavi sürecine katılarak psikolojik destek sağlamayı ve müdahalede bulunmayı amaçlayan uzmanların görev yaptığı birimdir. Bu serviste görev alan personel; mahpusların bireysel özelliklerini, yaşam koşullarını ve suç işleme nedenlerini belirlemek suretiyle bireysel gelişimlerine yardımcı olmak ve ceza infaz kurumundaki yaşamları ile mevcut toplumsal ilişkilerinin sağlıklı şekilde sürdürülmesini desteklemekten sorumludur. Psiko-sosyal yardım servisi personeli; aynı zamanda, mahpusun yeniden suç işlemesini engelleyecek önlemleri almak amacıyla gerektiğinde kurum en üst amirinin bilgisi dâhilinde hükümlü aileleri ve hükümlünün sosyal çevresiyle görüşme yapmakla görevlidir.

Ceza infaz kurumlarının yönetsel yapısı incelendiğinde, kurumun amiri müdürdür. Kurum müdürü aynı zamanda iş yurdunun da müdürüdür. Ceza infaz kurumlarında kurum müdürlerine yardımcı olmak üzere ikinci müdür ve idare memuru kadrolarında yönetici personel de görev yapmaktadır. Günümüzde ülkemizde inşa edilen en yaygın ceza infaz kurumu tipleri olan T ve L tipi cezaevlerinin her birinde ortalama 2.000 civarında hükümlü mevcuttur. Her biri yetişkin bu sayıda bir insan topluluğunun güvenlik, barınma, iâşe ve sağlık ihtiyaçlarının kesintisiz bir şekilde karşılanması, yüksek düzeyde bir yetkinlik gerektirmektedir. Ceza infaz kurumu idarecilerinin hukuk, maliye, güvenlik, personel, eğitim, iyileştirme ve üretim uygulamaları konusunda karşılaşılan iş yükü ve yoğunluğunu başarı ile yönetebilecek nitelikte mesleki bilgi ve tecrübeye sahip olmaları gerekmektedir. Cezaevi yöneticilerinin, Cumhuriyet Başsavcılığı ve Bakanlık yetkilileri olan sıralı amirlerine karşı sorumluluklarının yanı sıra hükümlü ve tutuklular ile yakınları, avukatları, ceza infaz kurumu çalışanları ve cezaevlerinin dış güvenliğinden sorumlu emniyet teşkilatı birimi olan jandarma yetkilileri ile görevlerinin gerektirdiği ilişkilerin çok boyutluluğu ve kapsamı düşünüldüğünde kurumsal temsil ve ilişki yönetimi açısından da özel

yetkinliklere haiz olmaları gerektiği hususu tartışmasızdır. Yönetim servisi, güvenlik ve gözetim servisi, eğitim ve öğretim servisi, psiko-sosyal yardım servisi, iş yurdu servisinin yanı sıra ceza infaz kurumlarında sağlık servisi, teknik servis ve yardımcı hizmetler servisinde görevli personel de görev yapmaktadır.

Ceza infaz kurumlarında personel eğitim merkezleri oluşturulması önem arz etmektedir. 1980 yılından itibaren, Avrupa ülkelerinde infaz hizmetleri personelinin, belirli standartları olan bir eğitim yerleşkesinde mesleki eğitim alması yönünde somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Ülkemizde de özellikle 1990'lı yıllardan itibaren zor kullanma yetkisine sahip olan kamu personeline insan hakları konusunda farkındalık kazandırmak ve mesleki hizmet kalitesinin artırılması amacıyla meslek içi eğitim programları düzenlenmesine özel önem verilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, ceza infaz kurumlarında görev yapmakta olan infaz hizmetleri personelinin gruplar halinde Ankara'da ve yerel ortamlarda (adliyelerde ve cezaevlerinde) dönem dönem bir dizi eğitim programlarına katılımları sağlanmıştır. Eğitim gören personelin konaklayabildiği, derslikler, bilgisayar sınıfları, kütüphane, uzaktan eğitim stüdyosu, spor salonu, uygulama alanları, sosyo-kültürel gelişim ortamları, yemekhane ve kafeterya imkânlarının mevcut olduğu ceza infaz kurumları ve tutukevleri personel eğitim merkezlerinin katılımcı kapasitesi 2000 kişiyi aşmıştır. Eğitici personel ceza infaz kurumları ve tutukevleri müdürleri, psikologları, sosyal hizmet uzmanları, öğretmenleri ve diğer uzmanlardan oluşmaktadır. Ayrıca, Cumhuriyet savcıları ve hâkimler ile denetimli serbestlik müdürlükleri başta olmak üzere diğer kurum ve kuruluşlardan uzman personel, üniversitelerden akademisyenler ve ihtiyaç duyulan diğer uzmanlar, eğitici olarak eğitim süreçlerinde görevlendirilebilmektedir.

Ülkemizde mahpuslar, özgürlüklerinin kısıtlanması dışında diğer insan haklarının tamamına sahiptirler. Birleşmiş Milletlerin birçok belgesinde hükümlü ve tutuklu haklarına yer verilmiştir. Bu belgelerde, uygulanan ceza infaz sistemi, mahpusun insan onuruna gösterilen saygıyı azaltmadan, cezaevi yaşamı ile özgür yaşam arasındaki farkı asgariye indirmeye çalışır düzenlemesiyle genel bir çerçeve belirlenmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve bu sözleşme hükümlerinin ihlaline ilişkin yapılan başvurular sonucu alınan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararların da mahpus haklarına geniş bir şekilde yer verilmiştir. Ülkemizde, hapis hanelere ilişkin temel kanun olan 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanununun 2. maddesinde "Ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazında zalimane, insanlık dışı, aşağılayıcı ve onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz" düzenlenmesi yer almaktadır. Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünün yayınladığı Ceza İnfaz Kurumu Yönetimi El Kitabında ise, "Hapis cezası sadece özgürlükten yoksun bırakmayı içerir, hapsedme koşulları asla ek bir cezalandırma olarak kullanılmamalıdır", "Özgürlüklerinden mahrum edilen bütün insanlara, her zaman, insanlık onuruna uygun bir şekilde ve insan olmalarından kaynaklanan onura saygı gösterilerek davranılmalıdır" ifadeleri yer almaktadır. Ulusal ve uluslararası

düzenlemelere göre, hapis cezası sadece ve sadece hapsedilen kişiyi özgürlüğünden yoksun bırakmakta, bunun dışında kişi diğer tüm insan haklarından yararlanmaktadır.

Mahpusun haklarının neler olduğu, bu hakkın ihlali halinde nereye, nasıl başvuracağına ilişkin kısa bilgilere aşağıda yer verilmiştir. Hemen ifade etmek gerekir ki, mahpus mahpusluğunun başlamasıyla beraber haklarının neler olduğunu ilişkin bilgiyi mahpus olduğu kuruma yazılı başvuruda bulunmak suretiyle öğrenme hakkına sahiptir. Çok genel olarak mahpus, mahpushaneye geldiği esnada; tutuklu ise tutukluluğa itiraz edebilir, adli kontrol kararı verilmesini, teminatla tahliye talebinde bulunmayı, ihtiyaçlarını karşılayabilecek temiz bir odaya yerleştirilmesini, insanlık onuru ile bağdaşmayan davranışlardan kaçınılmasını, iaşenin sağlanılmasını isteyebilir.

Mahpusun yaşam ve sağlık hakkı, iletişim ve görüşme, ibadet ve kültürel ihtiyaçlarını giderme, dilekçe ve başvuru hakları gibi temel haklarla birlikte mahpusun sahip olduğu tüm haklar Adalet Bakanlığı sayfasında yayınlanmıştır. Mahpus sahip olduğu haklara ilişkin hazırlanan el kitabını, infaz kurumundan isteme hakkına sahiptir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) Mahpus Hakları Rehberi, kurumun resmî web sitesinde erişime açıktır. Ayrıca, mahpusun haklarını bilmesi, savunması ve ihlallerin raporlanması aşamalarında sivil toplum kuruluşları rehber niteliğinde kaynaklar sunmaktadır. Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği (CİSST) tarafından mahpuslara yönelik, mahpus hakları el kitapları ve başvuru rehberleri yayınlamaktadır. Mahpusun sahip olduğu hakların ihlal edilmesi halinde; Ceza İnfaz Kurumu Müdürlüğü ile İdare ve Gözlem Kuruluna yazılı dilekçe ile başvurabilir. Kurum kararlarına veya yaşanan hak ihlallerine karşı en yakın İnfaz Hakimliğine itirazda bulunulabilir. Ulusal düzeyde hak ihlallerini inceleyen ve tavsiye kararları alan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyona başvuruda bulunabilir. Anayasa Mahkemesine (bireysel başvuru) veya iç hukuk yolları tüketildiğinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM) başvurma hakkı mevcuttur.